

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ

THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF TEACHERS

Стаття презентує основні напрями розвитку психологічної компетентності педагога. Розкрито значення психологічної компетентності педагога як однієї з важливих психологічних компетентностей. Встановлено, що психологічна компетентність – це специфічний тип компетентності, що відображає здатність педагога ефективно взаємодіяти з учнями внаслідок сприймання і розуміння мотивів їх поведінки, емоційних станів, потреб та вікових особливостей розвитку. Пропонується авторське бачення ключових складників психологічної компетентності педагогів, зокрема: знань основ психології та їх застосування у навчальному процесі; вмінь ефективно спілкуватися з учнями, розуміти їх потреби та проблеми; навичок розвитку емоційного інтелекту та соціальної компетентності учнів; здатності виявляти емпатію та використовувати позитивні методи впливу на поведінку учнів; конфліктологічної компетентності, яка передбачає здатність педагога управляти конфліктами в освітньому середовищі; володіння техніками управління стресом та психосоціальної підтримки учнів в умовах військового стану. Відповідно до вищезазначених складових частин психологічної компетентності педагога визначено основні змістовні модулі програми підвищення кваліфікації на етапі післядипломної освіти. Серед змістовних модулів програми виділено такі: психологічні засади організації навчального процесу в закладах освіти; спілкування з учнями (техніки активного слухання та виявлення емпатії); розвиток емоційного інтелекту та соціальної компетентності учнів; психолого-педагогічні аспекти управління конфліктами в освітньому середовищі; техніки контролю стресу та методи психосоціальної підтримки учнів в умовах військового стану. Навчання за цією програмою передбачає перехід від теоретичних знань до їх практичного застосування.

Ключові слова: психологічна компетентність, професійна компетентність, емоційний інтелект, конфліктологічна компетент-

ність, програма підвищення кваліфікації, вікові особливості розвитку.

The article presents the main directions of development of the psychological competence of the teacher. The significance of the psychological competence of a teacher as one of the most important psychological competences has been revealed. Defined, the psychological competence is a specific type of competency, that represents ability of teacher effectively cooperate with pupils as a result of perception and understanding of reasons of their behavior, emotional states, needs and age features of development. The author's vision of the key components of the psychological competence of teachers is promoted, such as: knowledge of the bases of psychology and their application in an educational process; ability effectively interact with pupils, understand their needs and problems; skills of development of emotional intelligence and social competence of students; demonstrate empathy and use positive methods influence on the behavior of the pupils; conflictological competence, as a teacher's ability to manage conflicts in the educational environment; master of stress management techniques and psychosocial support of pupils in the conditionals of military state. According to above-named components of the psychological competence of the teacher, the main modules of the qualification advancement program at the stage of postgraduate education were assigned. Such modules as basic modules of the program have been highlighted: psychological base of the organization of the educational process; communication with pupils: active listening techniques and empathy manifestation; development of emotional intelligence and social competence of students; psychological and pedagogical aspects of managing conflicts in the educational environment; stress control techniques and methods of psychosocial support of students in the conditionals of military state. Training in this program involves the transition from theoretical knowledge to their practical application.

Key words: psychological competence, professional competence, emotional intelligence, conflictological competence, professional development program, age features of development.

УДК 159.9-057.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.11>

Дметерко Н.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри практичної психології
Донбаський державний педагогічний
університет

Аматьєва О.П.

к.пед.н., доцент,
доцент кафедри практичної психології
Донбаський державний педагогічний
університет

Постановка проблеми. У сучасному світі, де освіта відіграє важливу роль у розвитку суспільства, перед педагогами постають складні виклики і вимоги. Вони повинні бути не тільки фахівцями своєї предметної сфери, але й уміти ефективно взаємодіяти зі своїми учнями та створювати сприятливу навчальну атмосферу. Можливість останнього значною мірою залежить від рівня розвитку у педагога психологічної компетентності.

Психологічну компетентність визначають як «здатність визначати і враховувати в освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів; здатність використо-

вувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності; здатність формувати мотивацію учнів та організувати їх пізнавальну діяльність; здатність формувати спільноту учнів, у якій кожен відчуває себе її частиною» [6]. Психологічна компетентність реалізується при виконанні майже всіх трудових функцій педагога, зокрема при встановленні партнерської взаємодії з учасниками освітнього процесу. З огляду на це однією із актуальних проблем психологічної науки і практики є визначення змістового наповнення програми підвищення кваліфікації педагогіч-

них працівників задля розвитку їх психологічної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичний огляд наукових джерел засвідчує увагу науковців до проблеми розвитку психологічної компетентності педагога [1–4; 7]. Психологічну компетентність розглядають як одну із важливих складових частин професійної компетентності педагога. Остання є базовою характеристикою діяльності спеціаліста. Вона включає як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти і має головні суттєві ознаки, а саме мобільність знань, гнучкість методів професійної діяльності і критичність мислення [3]. Вказується на існування зв'язку психологічної компетентності з професійним та життєвим успіхом особистості [1–4]. Розвиток психологічної компетентності у педагогів має важливе значення для покращення якості навчального процесу та формування гармонійного розвитку учнів.

Низка досліджень науковців (О.І. Бондарчук, Н.І. Мачинська, Т.О. Саврасова-В'юн та ін.) присвячена визначенню психологічної компетентності педагога та її структурних компонентів [4; 3; 7].

Так, Т.О. Саврасова-В'юн у структурі професійно-психологічної компетентності майбутніх педагогів виділяє такі компоненти: мотиваційно-ціннісний (комплекс усвідомлених мотивів, від яких залежить вибір дій щодо вдосконалення психологічних умінь і навичок); емоційно-оцінний (комплекс ставлень до використання психологічних знань, умінь, навичок у професійній діяльності); діяльнісно-вольовий (сукупність умінь і навичок щодо застосовування психологічних знань у професійній діяльності); професійно-особистісний (комплекс професійних і особистісних якостей, властивостей, здібностей, що сприяють ефективній професійній діяльності); когнітивно-орієнтаційний (сукупність психологічних знань і способів застосування цих знань у професійній діяльності) [7].

Відповідно до визначення Т.О. Саврасової-В'юн професійно-психологічна компетентність майбутніх педагогів – це інтегративна якість особистості майбутніх педагогів, яка містить сукупність психологічних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, мотивів, емоційних, вольових процесів, спрямована на ефективне здійснення професійної діяльності та самовдосконалення [7].

На думку О.А. Бакаленко, психологічна компетентність полягає в здатності особистості до самопізнання, самоконтролю, до ефективного спілкування і взаємодії з іншими людьми, саморозвитку та самореалізації. Психологічна компетентність дозволяє людині розуміти себе та інших, ефективно адаптуватися до життя у сучасному соціумі, мати гармонійні стосунки

з оточенням, успішно реалізовувати свій особистісний потенціал, відчувати високий рівень психологічного благополуччя та бути задоволеною життям. Серед основних навичок психологічної компетентності автор виділяє такі: навички самопізнання, навички самоконтролю, навички ефективного спілкування, навички спільної діяльності та співробітництва, навички саморозвитку та самореалізації [1].

Теоретичний огляд наукових джерел засвідчує, що психологічна компетентність педагога є комплексним поняттям, що містить певні складові компоненти, кожен з яких є важливим для виконання професійних завдань. Уявлення щодо складових психологічної компетентності педагога набуває важливого значення у контексті розробки змістового наповнення програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників на етапі післядипломної освіти, що передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі попередньої здобутої освіти та практичного досвіду.

Попри низку досліджень, які презентують структуру психологічної компетентності педагога, подальшого вивчення потребує проблема організації роботи та методів з її розвитку, що буде сприяти підвищенню ефективності комунікації педагогічних працівників з учнями та батьками.

Метою статті є визначення основних напрямів розвитку психологічної компетентності педагогічних працівників у процесі підвищення кваліфікації на етапі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу. Психологічна компетентність педагогів означає їх здатність розуміти та ефективно реагувати на психологічні потреби учнів, використовувати психологічні знання для підтримки психологічного та соціального благополуччя дітей.

Психологічна компетентність – це специфічний тип компетентності, що відображає здатність педагога ефективно взаємодіяти з учнями внаслідок сприймання і розуміння мотивів їх поведінки, емоційних станів, потреб та вікових особливостей розвитку. Вона передбачає знання психології розвитку, навички міжособистісної взаємодії, емоційної регуляції та саморегуляції.

На основі узагальнення та доповнення представлених у наукових джерелах складових частин психологічної компетентності педагога нами були визначені напрями розвитку психологічної компетентності педагога у процесі підвищення кваліфікації чи стажування. Ці напрями презентовані у вигляді змістовних модулів програми навчання.

Однією з ключових складових частин психологічної компетентності педагога є знання психологічних теорій та концепцій. Педагог

повинен мати глибоке розуміння психологічних принципів, які лежать в основі навчання та виховання. Це передбачає знання вікових особливостей когнітивного та емоційного розвитку учнів, а також психологічних основ саморегуляції та мотивації, зокрема мотивації навчальної діяльності. Знання педагогічної та вікової психології допоможе вчителям підібрати відповідні методи та стратегії навчання, що враховують індивідуальні потреби та можливості учнів.

Вважаємо, що одним із напрямів розвитку психологічної компетентності є оновлення знань педагогів про вікові особливості учнів на різних етапах розвитку. Вчені зазначають, що сучасні діти значно відрізняються від своїх однолітків 30 років тому. Ці відмінності полягають у зміні мотивації, зокрема мотивації навчання, зниженні бажання йти до школи, складнощях з переключенням уваги та тощо. Ще однією психологічною особливістю сучасних школярів є так звана кліповість мислення, що полягає у тому, що вони погано сприймають одну картинку, з якою треба працювати тривалий час [5]. У зв'язку із цим постає необхідність знання вчителем психологічних особливостей розвитку сучасного школяра задля оптимізації форм та методів навчання.

Психологічна компетентність у педагогів також передбачає здатність розпізнавати психологічні потреби учнів, створювати підтримуючу та стимулюючу навчальну атмосферу, ефективно спілкуватися з ними, розвивати емоційну та соціальну компетентність, а також виявляти емпатію та застосовувати позитивні методи впливу на їх поведінку.

У світлі військових дій, які, на жаль, відбуваються наразі в Україні, важливим є володіння педагогом методами і техніками психосоціальної підтримки учнів, контролю за стресом тощо. Учителі повинні бути здатні виявляти та розпізнавати психологічні проблеми учнів, такі як стрес, тривога чи поведінкові складнощі, та вчасно реагувати на них.

Зазначимо, що професія педагога належить до системи професій «людина – людина». Це передбачає не лише вміння встановлювати і підтримувати контакти з людьми, розуміти їх, розбиратися в їх психологічних особливостях, а і усвідомлення того, що інші люди можуть мати власні інтереси, погляди, наміри, цінності. Це може породжувати протиріччя між людьми і призводити до виникнення конфліктів. Як показують результати досліджень, конфлікти в освітньому процесі є природними та неминучими. Об'єктивні причини виникнення конфліктів у закладах вищої освіти пов'язані з конфліктогенною природою самого освітнього процесу, рушійними силами якого є протиріччя. Це спричиняє неминучі конфлікти [2]. При цьому саме на педагога покладається

відповідальність за упередження або виникнення конфлікту, його динаміку, знаходження конструктивних способів поведінки у конфлікті та його розв'язання. У зв'язку із цим при визначенні змісту програми з розвитку психологічної компетентності педагогів вважаємо доцільним введення окремого модуля, присвяченого розвитку конфліктологічної компетентності педагога як невід'ємної складової частини психологічної компетентності. Конфліктологічну компетентність розглядають як «сукупність знань, умінь і навичок та наявність певних особистісних якостей, що дають змогу конструктивно вибудовувати спілкування та обирати гідні варіанти поведінки у конфліктних ситуаціях» [2, с. 104]. Конфліктологічна компетентність передбачає розуміння природи конфліктів (типи конфліктів, їх причини та етапи розвитку, володіння навичками медіації та вирішення конфліктів, уміння розпізнавати та розуміти емоції учнів і свої, керувати власними емоціями та виявляти емпатію).

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що психологічна компетентність педагогів складається з різних компонентів. Ідеться про теоретичні знання з психології, практичні вміння та навички їх застосування та особистісні якості (емпатія, рефлексія, стресостійкість та ін.). Пропонуємо власне бачення ключових складників психологічної компетентності педагогів.

1. Знання основ психології (загальної психології, вікової психології, педагогічної психології та ін.) та їх застосування у навчальному процесі. Педагог повинен мати знання основних теорій розвитку та навчання учнів, розуміти вікові особливості когнітивного, емоційного та соціального розвитку учнів. Ці знання допоможуть педагогу розуміти потреби та індивідуальні особливості учнів різного віку і обирати відповідні методи та стратегії навчання.

2. Вміння ефективно спілкуватися з учнями, розуміти їх потреби та проблеми. Педагог повинен володіти навичками активного слухання, виявлення емпатії та встановлення ефективного контакту з учнями. Це допомагає педагогу побачити світ очима учня, а також підтримати учнів у складних ситуаціях.

3. Навички розвитку емоційного інтелекту та соціальної компетентності учнів. Педагог повинен бути здатним сприяти розвитку емоційного інтелекту учнів, тобто їх здатності розпізнавати, розуміти та ефективно керувати власними емоціями, а також виявляти емпатію та співпереживання до емоцій інших людей. Крім того, педагог повинен розвивати соціальну компетентність учнів, навчаючи їх співпраці, комунікації, взаємодії з оточуючими та вирішенню конфліктів.

4. Здатність виявляти емпатію та використовувати позитивні методи впливу на поведінку учнів. Педагог повинен мати вміння

сприяти позитивній зміні поведінки учнів через емпатію, підтримку та використання позитивних методів впливу. Він повинен бути здатним створювати мотивацію для навчання, заохочувати до співпраці.

5. Конфліктологічна компетентність, яка передбачає здатність педагога управляти конфліктами в освітньому середовищі, тобто прогнозувати, попереджувати виникнення, знаходити конструктивні способи розв'язання та сприяти позитивним міжособистісним взаємодіям учнів.

6. Володіння техніками управління стресом та психосоціальної підтримки учнів в умовах військового стану.

Ці складові частини психологічної компетентності взаємозв'язані і доповнюють одна одну, створюючи підґрунтя для професійного успіху фахівця та психологічного благополуччя учнів. Вважаємо, що розвиток цих компонентів психологічної компетентності є ключовим завданням програм підвищення кваліфікації для педагогів, які мають на меті забезпечити якісну освіту та оптимальні умови для розвитку кожного учня.

Відповідно до вищезазначених складників психологічної компетентності педагогів нами визначено основні змістові модулі для включення їх до програми підвищення кваліфікації педагогів.

Змістові модулі з розвитку психологічної компетентності педагогів:

Модуль 1. Психологічні засади організації навчального процесу в закладах освіти

Основною метою цього модулю є оновлення знань педагогів про вікові особливості особистісного та пізнавального розвитку сучасного школяра (молодшого школяра, підлітка і юнака) для урахування при організації навчального процесу; психологічні основи мотивації та взаємодії, зокрема мотивації навчання.

Модуль 2. Спілкування з учнями: техніки активного слухання та виявлення емпатії

Метою цього модуля є підвищення розуміння педагогами важливості ефективного спілкування для взаємодії та навчання; ознайомлення з видами бар'єрів спілкування; ознайомлення з техніками активного слухання та їх практичним застосуванням; розвиток емпатії та співпереживання, вміння виявляти емпатію, створювати сприятливу атмосферу для ефективної взаємодії з учнями.

Модуль 3. Розвиток емоційного інтелекту та соціальної компетентності учнів

Вивчення цього модуля передбачає ознайомлення з ключовими аспектами емоційного інтелекту як-от: здатність розуміти свої емоції, їх походження і вплив на власні дії та взаємодію з оточуючими; здатність керувати власними емоціями, включаючи здатність керувати стресом, реагувати на стресові ситуації

і знаходити конструктивні шляхи вирішення проблем; здатність розпізнавати емоції інших людей, розуміти, що вони відчувають, та адекватно реагувати на їх емоційний стан.

Модуль 4. Конфліктологічна компетентність педагога: психолого-педагогічні аспекти управління конфліктами в освітньому середовищі

Вивчення цього модулю передбачає ознайомлення педагогів з природою конфліктів та етапами його розвитку; опрацювання навичок медіації, що передбачає сприяння сторонам конфлікту у досягненні взаємовигідних рішень. Важливою складовою частиною цих навичок є вміння слухати, враховувати інтереси протилежної сторони, готовність йти на компроміси та спільні рішення. Педагог повинен володіти ефективними комунікативними стратегіями, які сприяють зменшенню конфліктів та покращенню взаєморозуміння, навичками використання ненасильницького способу спілкування та виявлення толерантності.

Навчання за цим модулем передбачає не лише опанування теоретичних знань про природу і динаміку конфлікту, а і різноманітні практичні вправи, тренінги та ситуативні задачі, які спрямовані на практичне застосування набутих знань та навичок. Інтеграція цих елементів у програму підвищення кваліфікації педагогів буде створювати сприятливе середовище для подальшого формування позитивного клімату в закладі освіти.

Модуль 5. Техніки контролю стресу та методи психосоціальної підтримки учнів в умовах військового стану

Навчання за цим модулем передбачає ознайомлення педагогів з особливостями психоемоційного стану людини в екстремальних ситуаціях, зокрема під час дії військового стану. Особлива увага надається техніками психосоціальної підтримки учнів різних вікових груп.

Зазначимо, що компетентність – це здатність застосовувати знання, вміння, навички під час виконання певних завдань і досягати результатів у конкретній сфері діяльності. У зв'язку з цим серед форм та методів роботи передбачено тренінги, практичні вправи, розв'язання ситуаційних задач та інші форми професійного розвитку, які допомагають вчителям не лише оновлювати свої знання та вміння в галузі психології, а і відпрацьовувати навички ефективної комунікації з учасниками освітнього процесу, упередження та конструктивного розв'язання конфліктів тощо. Передбачається побудувати модулі так, щоб створити плавний перехід від теоретичних знань до їх практичного застосування.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що розвиток психологічної компетентності у педа-

гогів є важливим аспектом підвищення якості навчання в закладі освіти. Основні напрями розвитку психологічної компетентності педагогів презентовані у вигляді модулів, які передбачають опанування як теоретичних знань, так і практичних умінь та навичок, необхідних для встановлення партнерської взаємодії з учасниками освітнього процесу та їх психологічної підтримки. Перспективи подальших досліджень бачимо у визначенні ефективності запропонованої програми з розвитку психологічної компетентності педагогів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакаленко О.А. Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2018. Випуск 58. С. 132–138.
2. Удосконалення конфліктологічної компетентності викладачів вищої школи в системі підвищення кваліфікації / Л.Г. Кайдалова, Н.В. Альохіна, Н.В. Шварп. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. «Педагогічні науки: реалії та перспективи»*. 2019. Випуск 68. С. 102–107.
3. Мачинська Н.І. Психологічна компетентність – необхідна складова професійної компетентності майбутнього фахівця. *Інженерні та освітні технології в електротехнічних і комп'ютерних системах*. 2013. № 1. URL: <http://eetecs.kdu.edu.ua>.
4. Науково-методичні засади формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій у системі післядипломної педагогічної освіти : науково-методичний посібник / за ред. О.І. Бондарчук. Київ : Педагогічна думка, 2012. 144 с.
5. Нова українська школа: поради для вчителя / за ред. Н.М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
6. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf.
7. Саврасова-В'юн Т.О. Зміст і структура професійно-психологічної компетентності майбутніх педагогів. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2 (10). С. 241–254.